

Jean-Jacques le optimiste

Eriarvoistavat pakot, tasavertaisuuden mahdollisuus Rousseaulle¹

Niin Rousseau, Machiavelli kuin Lockenkin kohdalla silmiin osuu kritiikkiä, joka kohdistuu tyranneihin ja eliittien etuoikeuksiin. Machiavelli kehottaa ruhtinasta oman etunsa nimissä liittoutumaan kansan (*popolo*) kanssa harvoja mahtavia (*grandi*) vastaan:

”[Ruhtinas] ei voi tasapuolisesti tyydyttää mahtavia, tekeväntä muille vääryyttä, mutta kylläkin kansaa [popolo]. Sen toiveet ovat näet paljon kohtuullisemmat kuin mahtavien [grandi], sillä nämä tahtovat sortaa ja kansa taas tahtoo päästä sorrosta.”²

Machiavelli arvostelee niitä herra aatelismiehiä, ”jotka joutilaina elävät ylellisesti tilustensa tuotosta huolehtimatta lainkaan maanviljelyksestä tai muusta tarpeellisesta elinkeinosta [...] tuollainen ihmisluokka on kerta kaikkiaan kaiken sivistyksen [civiltà] vihollinen.”³ Mikäli yhteiskunta on niin pahasti korruptoitunut, etteivät lait enää pysty näiden sivistyksen vihollisten ahneutta hillitsemään, ainoa keino on ”hallitsijan käsi”, ”joka täydellisellä ja rajattomalla voimalla tekee lopun mahtavimpien rajattomasta ja turmeltuneesta vallanhimosta”.⁴ Samalla hallitsija voi turvata suosionsa alamaistensa keskuudessa, sillä onhan hän nujertanut monia sortaneet harvat mahtavat.

Locke puolestaan esittää nokkelia perusteluja sille, miksi kuninkaan kannattaa tähdätä koko *commonwealthin* yhteiseen hyvään, eikä toimia tyrannisuudesta kertovien passioidensa vallassa. ”Kun laki loppuu, tyrannia alkaa, jos laki ylitetään toisen vahingoksi”, hän esittää, ja jatkaa, ettei sellaista hallitsijaa tarvitsekaan kunnioittaa, jonka toimilla ei ole laillista perustaa.⁵ Locken ihanteena oli valtio, jonka kansalaisten vapautta eivät mitkään tyranniin etuoikeudet rajoittaneet (mikä ei kuitenkaan tarkoita, että Locke olisi ollut *monarkian* vastustaja). Kuten liberalistit sittemmin esittivät, kenelläkään ei ollut oikeutta alistaa toista valtaansa, vaan jokaisella tuli olla oikeus toteuttaa itseään vapaasti siviiliyhteiskunnassa, kunhan ei loukannut ketään. Tyrannian kritiikki ei kuitenkaan estänyt Lockeä esittämästä ”anti- tai epädemokraattisia” perusteluja sille, miksi harvoilla mahtavilla oli oikeus omistaa ja hallita yksinvaltaisesti valtavia maa-alueita, joista olisi riittänyt ravintoa vaikka koko maakunnalle.

Locken teoria oli aikanaan radikaali *subteessa* tyrannihallitsijoihin, feodaalisiin kuninkaan ja aateliston etuoikeuksiin, muttei omistamattomista luokista muodostuvan suuren enemmistön kohdalla. Locken ns. *omistusindividualismin* mainittuun puoleen verrattuna Rousseau kuulostaakin perin radikaalilta:

”Ensimmäinen ihminen, joka maa-alueen rajattuaan keksi sanoa: *tämä on minun* ja löysi vielä ihmisiä, jotka olivat tarpeeksi yksinkertaisia uskoakseen sen, oli kansalaisyhteiskunnan todellinen perustaja. Miltä kaikilta rikoksilta, sodilta, murhilta, kauhuilta ja kurjuudelta ihmiskunta olisikaan säästynyt, jos joku olisi kiskonut hänen aidanpylväänsä maasta tai täyttänyt hänen rajaajansa ja huutanut kanssaihmisilleen:

Älkää kuunnelko tuota huijaria, olette hukassa jos unohdatte että maan hedelmät kuuluvat kaikille, eikä maa kuulu kenellekään!”⁶

Jos Locken ihannekansalainen, kansalainen täysin oikeuksin, oli jonkinlainen tarmokas ”yrittäjä”, aikamme ylistetyn sankarin agraari esimuoto, näki Rousseau moisen tyyppin toimissa yhteiskunnallisten ongelmien lähteen. Rousseaulle omistusoikeus maahan ja sitä suojaava lainsäädäntö kertoivat eriarvoisuudesta ja viittasivat vaarallisiin ristiriitoihin, eivätkä suinkaan oikeudenmukaiseen yhteiskuntaan.

Tässä kahden filosofin välisessä vertailussa on kuitenkin huomattava, että Rousseau kirjoitti tilanteessa, jossa maat omisti kirkko tai etuoikeutettu kuninkaan aatelisto, eikä tarmokas porvaristo vielä ollut se mahti, jonka agraaria asemaa Locke jo pyrki oikeuttamaan, vaikka kirjoittikin *Tutkielman hallitusvallasta* yli puoli vuosisataa ennen *Eriarvoisuuden alkuperää* (1690/1755). Tämä historiallinen välihuomautus voi vähäisen loiventaa Locken ja Rousseaun ideologioiden törmäyskulmaa. Loivennuksista tai pehmustuksista huolimatta ei voi kiertää sitä tosiasiaa, että esillä on kaksi hengeltään varsin erilaista kirjoittajaa: toiveikkaasti vapaaseen yritteliäisyyteen ja omistamiseen suhtautuva ”protoporvari” Locke; epäilevä ja kriittinen ”protosocialisti” Rousseau.

”[...] Mitä tasa-arvoisuuteen tulee, niin ei ole suinkaan ymmärrettävä tätä sanaa niin, että vallan ja rikkauden asteet olisivat ehdottomasti samat; vaan että valta pysyy kaiken väkivallan alapuolella ja että sitä harjoitetaan vain yhteiskunnallisen aseman ja lakien nojalla; ja ettei rikkauteen nähden ainoakaan kansalainen ole kylliksi äveriäs voidakseen ostaa toisen kansalaisen, eikä ainoakaan niin köyhä, että hänen on pakko myydä itsensä: mikä edellyttää suurten puolelta omaisuuden ja saatavien kohtuullisuutta, ja pienten puolelta ahneuden ja himoamisen hillitsemistä.”⁷

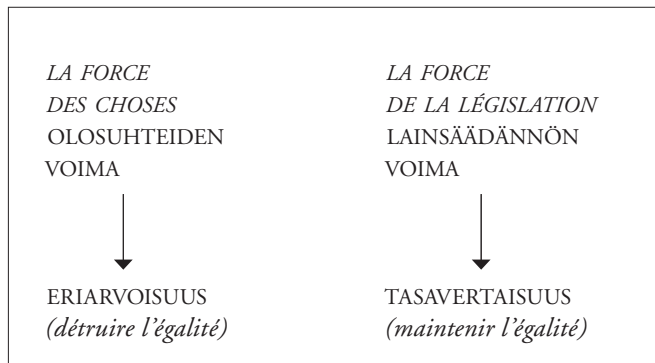
Sitaatin loppu vihjaa siitä, että *Yhteiskuntasopimuksesta*-teoksen Rousseau kyllä jossakin mielessä hyväksyy eron suurten (*grands*) ja pienten (*petits*) välillä, mutta silti pitää vaarallisena tilannetta, jossa rikkaiden ja köyhien välinen kuilu on kasvanut suureksi:

”Tahdotteko tehdä valtion lujaksi? Lähentäkää äärimmäisiä asteita niin paljon kuin mahdollista; älkää suvaitko äveriäitä ihmisiä, älkääkö köyhiä. Nämä kaksi säätyä, jotka ovat luonnostaan erottamattomia, ovat yhtä tuhoisia hyvälle yhteisölle; toisesta tulevat tyrannit, toisesta tyranniin kannattajat: heidän välillään käydään aina kauppaa valtiollisesta vapaudesta; yksi sitä ostaa ja toinen sitä myy.”⁸

Edellinen kertoo paljon Rousseau historiallisen dialektiikan rajusta. Sitä voi hahmottaa esimerkiksi siten, että ajan myötä rikastumisen vapaus koituu yhteisön onnettomuudeksi. Upporikkaus ja rutiköyhyys kiihdyttivät ja intensifioivat luokkataiste-

lua sysäten koko yhteisöä kohden perikatoaan. Luokkataistelu ei kuitenkaan tarkoita vain sitä että rikkaat tieteen tahtoon tai pahuuttaan sortaisivat köyhiä ja köyhät kapinoisivat, vaan myös sitä että rikkaiden ja köyhien väliseen *kaupankäyntiin* vapaudella – ja millä tahansa muullakin hyvällä – kätkeytyy luokkataistelun pirullisen piilevä logiikka. Luokkataistelu ei ole vain kiihkeää veristä kamppailua, vaan myös jokapäiväistä ”kaupankäyntiä” hyvillä asioilla, kuten vapaudella. Luokkataistelun ratkaisu ei paikannukaan pelkästään rikkaisiin tai köyhiin, vaan molempiin. Rousseau tarjoaman lääkkeen, äärimmäisten asteiden lähentämisen, tuleekin alkaa molemmista päistä.

Rousseau oli täysin tietoinen siitä, että tasa-arvoisuuden (egaliteetin) vaatimusta on helppo pitää ”pelkkänä spekulaationa” (*chimère*), ”jolla ei voi olla vastinetta todellisuudessa”. Mihin tahansa katsotaankaan, *olosuhteiden voima* (*la force des choses*) eli ylivertaisilta vaikuttavat eriarvoistumisen tendenssit vastustavat ja tuhoavat tasavertaisuutta.⁹ Olosuhteiden voima on kontingenttisuudessaan hauraan *lainsäädännön voiman* (*la force de la législation*) goljatmainen vastustaja:

Olosuhteiden voima vääntää ihmisyyhteisöjä eriarvoisuutta kohden, *lainsäädännön voima* puolestaan yrittää kammata niitä tasavertaisuuden suuntaan. Olosuhteiden voima, ihmisten eriarvoistumistendenssi, pyrkii ”aina” (*toujours*) hävittämään tasavertaisuutta, kuten Rousseau esittää¹⁰.

Mutta siitäkin huolimatta että olosuhteiden voimat uhkaavat ”aina”, ihmiset voivat *omilla teoillaan* hillitä ja ehkäistä olosuhteiden voiman tosiasiallisia vaikutuksia. Eivätkä vain voi, vaan heidän *täytyy* käydä taisteluun näitä eriarvoistavia vaikutuksia vastaan: ”koska olosuhteiden voima pyrkii aina tuhoamaan tasavertaisuutta, niin *lainsäädännön voima* täytyy aina pyrkiä tukemaan sitä”. Tässä piilee Rousseauin *optimismi*. Hän ei lukeudu niihin ideologeihin, jotka esimerkiksi ihmisen peripahuuteen, kilpailuviettiin tai eriarvoisuuden luonnollisuuteen vedoten oikeuttavat ihmisten välistä *tosiasiallista* eriarvoisuutta.

Markku Mäki toteaa, että Rousseau pyrki *Tutkielmassaan* osoittamaan, että ihmisten välinen eriarvoisuus on ”olennaisesti ihmisten itsensä historiallisesti tuottamaa, eikä ’luonnostaan’ (fyysistä)” (katso tämän lehden s. 9). Tämän perusteella voisi ajatella, että eriarvoisuutta tuottava ”olosuhteiden voima” viittaa *Yhteiskuntasopimuksesta*-teoksessa myös ihmisten eriarvoistumisen historiaan, jossa on kysymys yhä voimallisemmaksi käyvistä tasavertaisuuden tuhoamisen (*détruire l'égalité*) tendenssistä (korruptoituminen). *Lainsäädännön voima* tulee nousta juuri tätä voimistuvaa korruptoitumisen ja eriarvoistumisen tendenssiä vastaan. Jos jälkimmäinen on ihmisten itsensä aiheuttama, niin sellainen on myös *lainsäädännön voima*. Rousseau peräinkin sellaisia *inhimillisiä tekoja*, joiden voimalla tasavertai-

suutta voidaan edes jonkin matkaa lähestyä. *Yhteiskuntasopimuksesta*-teoksessa nämä teot kulmineoituvat yhteiskuntasopimuksen ilmaisemassa yleistahdossa.¹¹

Rousseau ei perusta tasavertaisuutta metafysiisiin tai teologisiin olemus-argumentteihin. Tasavertaisuutta perustavat yhteiskuntasopimus ja yleistahdo ovat hauraita luomuksia vailla takeita kestävydestä – usein ja useille pelkkää ajatushouretta – mutta juuri tässä hauraudessa on myös niiden mahdollisuus. Mikä voi kuolla, voi myös syntyä! Vaikka Rousseau esittää ainakin *Yhteiskuntasopimuksesta*-teoksessa, että tasavertaisuutta tuhoava olosuhteiden voima vaikuttaa aina, ei tämä siis estä ihmisiä käymästä taisteluun eriarvoistumista vastaan. Ajatus on tuttu myös Machiavellilta. Kohtaloa uhmaten hän korosti ihmisten kyhäämien ”sulkujen” ja ”patojen” (kuten *Valtiollisista mietelmistä* selviää, hän viittaa ’sululla ja padoilla’ lakeihin) merkitystä fataalin ”kohtalon virran” (*fortuna*) vastavoimana:

”Samoin on kohtalon laita: sekin näyttää voimansa siinä, missä sitä ei ole tarmokkaasti (*virtuallisesti*) valmistettu vastustamaan, ja kääntää raivonsa sinne, missä hänen tietääkseen mitkään sulut tai padot eivät ole sitä pidättämässä.”¹²

Machiavelli ei edes ota esille sitä mahdollisuutta, että hyvät lait todella voitaisiin perustella metafysisesti, vetoamalla johonkin transsendenttiin oikeudelliseen periaatteeseen, tai saattaa voimaan ikuisiksi ajoiksi jumalallisilla takuilla varustettuna. Moisen liioittelun sijasta *Rubtinas*-teoksen kirjoittaja on kuuluisa kannastaan, jonka mukaan *ihmisluonto* todella on alhainen ja kurja. Mutta *juuri siksi* Machiavelli niin korostaa, kuinka tätä ihmislajin viheliäistä ”olemusta” – *Tutkielman* Rousseaulle se ei ole olemus, vaan sattumienkin leimaaman kehityshistorian seuraus – vastaan on kaikin voimin taisteltava. Tätä oikeudenmukaisuuden hyvettä voimalla toteuttavaa tarmoa kuvaa *fortunan* vastinpari *virtù*. Vasta siitä *lainsäädäntö* voi saada todellisen mahtinsa.

VIITTEET

1. Kirjoitus perustuu Tampere-talon Suuressa filosofiatapahtumassa (1998) pitämäni symposio-alustuksen alkuosaan.
2. Machiavelli, *Rubtinas*. Suom. O. A. Kallio. Karisto, Hämeenlinna 1993 (1. painos 1918), s. 60.
3. Machiavelli, *Valtiollisia mietelmiä*. Suom. K. af Heurlin. Wsoy, Helsinki 1958, s. 135.
4. Emt., s. 135–136.
5. Locke, *Tutkielma hallitusvallasta*. Suom. M. Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 1995, par. 202 (s. 220).
6. Rousseau, *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista*. Suom. V. Keynäs. Vastapaino, Tampere 2000, s. 72.
7. Rousseau, *Yhteiskuntasopimuksesta*. Suom. J. V. Lehtonen. Karisto, Hämeenlinna 1918, s. 92–3.
8. Emt., s. 92, alaviite 1.
9. Emt., s. 93.
10. Emt., s. 93.
11. Kuitenkin voi kysyä, esittääkö Rousseau *Yhteiskuntasopimuksesta*-teoksessa fatalisemman (ylihistoriallisemman), vaikei kuitenkin pessimistisemmän käsityksen eriarvoisuuden asemasta inhimillisessä elämässä kuin *Tutkielmassa*, jossa eriarvoisuus liittyy tietynlaiseen ihmisyyhteisöjen historialliseen kehitykseen, jossa myös sattumalla on ollut oma roolinsa. Olisiko ihmiskunnan historiallinen kehitys voinut olla toisenlainen? Sellainen, ettei ihmisten välistä eriarvoisuutta olisi koskaan päässyt kehittymään? Olisivatko eriarvoisuuden alkuperät voineet olla syntymättä? Millainen on tasavertaisuutta tuhoava olosuhteiden voiman ontologinen tai historiallinen status? Olisivatko Rousseauin kuvaamat ”kohtalokkaat mullistukset” (katso s. 4) voineet jäädä tapahtumatta?
12. Machiavelli, *Rubtinas*. Suom. O. A. Kallio. Karisto, Hämeenlinna 1993 (1. painos 1918), s. 134.